

KRONIKAK

TXEKOSLOBAKIA

HIZKUNTZAREN PIZKUNDEAZ BI HITZ

«Orduan hasi nintzan ulertzen. Hiztegi-kontu huts bat ez dan zerbait izan behar zuten gizon haiek. (Abertzaleez ari da). Antzina-ko Bohemia-ri buruz egiten nituen ikasketek argitzen ninduten gehienik. Erreparatu nuenez eta hau ez nuen anartean sekulan hausnartu alemanera ez zan beti mintzatua izan Bohemia-n, gure egunetara bezela; txekotarren iragana txekotarra izan zala ikasi nuen; Hus, Zizka, Podiebrad-eko Jurgi, txekotar erregeak eta aiton-semeak, txekeraz mintzo zirala, eta ez alemaneraz. Gogoeta hauek ondorio huntara eramanez ninduten: ezina dala gure aberria eta gure herria maitatzea, ezagugarri dan gure hizkuntza maitatu eta landu gabe».

(Vaclav Tomek, istorilari eta Praga-ko Unibertsidade-ko Buruzagi, 1816-1905)

Jakina danez, Txekoslovakia ez da 1918-arte inoiz erresuma bakar bat izan: egun hauetantxe ospatzen dira, hain zuzen, askatasunaren ondoko berrogei-ta-hamar urteak.

Txekoslovakia-n bi hiriburu izan dira aspaldidanik nagusi: Praga eta Bratislaba. Ethniak eslabo-mordokoak dira (Polonia-ko edo Errusia-ko gehienak bezela).

Praga-ren inguruan Bohemia eta Morabia hazi dira, txekotar osteak beraz; eta Bratislaba-ren inguruan Eslobakia. Bohemia-Morabia eskualdeak mende asko pasa ditu Austria-ren menpean; eta, hau dala-ta, bere arriskua «germanitartzea» izan da. Berebat Eslobakia Hungria-ren menpean egon da luzaz; eta bere arriskua «magyartartzea» izan da, hungriatartzea. (Gauza bera gertatu zaie, jakina, serbitarrei eta kroazitarrei, galiziarrei eta portugesei, flamendarrei eta nerlandatarrei, ipar-aldeko eta hego-aldeko kurdotarrei, katalunarrei; eta... geuri, noski!)

Arrisku horiek ez dira arrisku huts egon: mamitu ere egin dira, Txekoslobakia zatituz. Silesia-ko eskualdea, berez eslaboa, ia osorik aleman egin da, eta Alemania-ko probintzia bihurtu. Lusazia-n, orobat, mende huntan bukatu da bertako hizkuntza; batez ere Hitler-en garaiean basaki zapaldua. Eta Ekialdeko Rutenia, azkenik, erdi eslobakiar erdi ukraniar, gaur U.R.S.S.en eskuetara pasa da.

Txekoslobakia-k, beraz, gaur bi parte ditu: Bohemia-Morabia bata («txekotar» herrialdea); eta Eslobakia bestea («eslobakiarra»). Beste aldakuntza asko bezela hau ere Mosku-k ez badu debekatzen, Urrila huntantxe Txekoslobakia Federazio bihurtu da; eta bi erresuma federatu eta bi gobernu izango ditu aurrerakoan: Praga-n bat, Bratislaba-n bestea. Bata eta bestea ethniaz oso antzekoak izanik ere, anaia bizkiak egiazki, Kondairan mende askotan zehar berezirik pasa ondoren, federazio gisa alkartzea erabaki dute. Ez zan hau Thomas Masaryk-en nahia...

Txekoslobakia-ren beheratzapena osoki aztertzea luzeegi litzake. Austria-ko inperioak azkenaldian zapalduta (nahiz luzaz autonomia izanik ere), Txekoslobakia Hogeita-Hamar Urteetako gerla gogorrek desegin zuen orain dala hiru mende. Txekoslobakia-ko herriak Erreforma hautaturik zeukan aspaldidanik (Joan Hus ez zan hereje huts bat, eta ez lehendabizikoa urte nahasi eta itxaropengarri haietan; Txekoslobakia-ko abertzaletasunaren aita baizik).

Biena-ko Gortea, Madrille-koaren kidea alde askotatik, katoliku egon zan. Erlijio-arazo hau ezagugarri, aurrerazaletasuna, txekotar abertzaletasuna eta Erreforma batetik; eta atzerakeria, Biena-ko inperialismoa eta katolikutasuna bestetik, Hogeita-Hamar Urteetako Gerlak desegin egin zuen Bohemia-Morabia; eta hunen hondamendia orduan hasi zan.

Bertako aiton-seeiei, aleman aiton-seeiak nagusitu zitzaizkien; bertako nekazariei lurrak kendu, eta germandar puntuzkoei eta Eliza-ri banatu zitzaizkien, horrez gainean egundoko zergak bertakoei ordainaraziz; txekera debekatua izan zan, eta alemanera hizkuntza ofizialtzat jarri: aiton-see berriek, burgesek, eta administrazioak, alemanera

erabiltzen zuten soilik gerla bukatu ezkeroztik. Txekera-zko libururik argitaratzerik ez zegoen, bestalde: Santuen bizitzak bakarrik zilegi, eta egutegiren bat... Besterik ezer ez. Nazio-literatura putzura abiatu zan, eta txekera atzera hasi.

Horrekin batera, jakina, gerlan parte hartuako askok, alde egin behar izan zuten Txekoslovakia-tik; eta, bata dala eta bestea dala, herriaren kopuruak %20 galdu zuen. Balbin abadea, hortara, nabarmendu egin zan 1680-ean, alemaneraz egin beharrean txekera idatziaz.

Herejiaren erazi-beharra eragile (eta aitzekia!), hirietan eta basoan, Austria-ren zapalketa gero eta gogorrago egin zan. Aita Konias-ek gonbarazio baterako, oso harro esan ohi zuen berak bakarrik bere buruz 30.000 txekotar liburu erre zituela! Joan Hus, txekotarren eredu eta jarraigarria izanik, Elizak Joan Nepomuzeno santutu zuen handiro, hau hari nagusituko zitzaion itxaropenean. Alperrik halere: Joan Hus itsatsita zegoen Bohemia-n, eta itsatsita dago gaur ere Txekoslovakia-ko lurraldeetan, aberriaren salbatzaile.

XVIII-gn. mendean, Argien Filosofia bultzatzen hasi zalarik, unibertsalismoaren izenean proposatzen ziran aldaketak. Irakaskintzaren zabalera, esate baterako, berez zalantzarik gabe oso ona, «unibertsalismoa» zala-ta, alemaneraz egiten zan Praga-n. (Hunek ez gaitu mendrenik ere harritzen: Euskal Herria-n «unibertsalismoa» batzuk erderaz egin nahi izan duten bezelaxe, Txekoslovakia-n alemaneraz egin nahi zuten; Polonia-n errusieraz, Viet Nam-en frantsesez gure mendean, eta abar eta abar... «Unibertsalismo» hori garaieko inperioen zerbitzari agertu izan da beti).

Gauzak berrehun urtez hortan, XIX-garren mendean Txekoslovakia germanitartzen oso abiatua zan, zenbait eskualde eta gizarotan osoki obratua. Eta abertzaleek berek itxaropenik gabe lanegiten zuten. Palacky-k, hango kondairagile nagusiak, gure Moret edo Kanpion nafarren kideak, hau ohi zion etsirik: «Oso luzaz itxaropenik gabe bizi izan ginan: bi mende ezkeroztik alde batera utzitako literatura hura berriz piztuko zan itxaropenik ez genuen. Maitasunez hausnartzen genituen aspaldiko esku-izkribuak, baina itxaropenik gabe».

Are gehiago. XIX-garren mendeko hasieran abertzale mogimendua, Biena-ren kontrako herra hutsa da, ukabide hutsa, ethniazko sustrairik gabea: «Bohemia» hitza askotan dago ahoetan, baina alemaneraz, mal-koen artean; eta txekotartasunik ez da agiri. Gure Trueba-ren aroa da. Garai huni «bohemi-zale» deitu diote gero txekotarrek, ez baitzuen egiazko txekotar sendimendurik erroetan, politikazko «separatismo» hutsa baitzan, «geografi»-ko lurralde batean erantsia.

Klase nagusia alemaneraz mintzo zan; eta lpar-aldeko industria berria Biena-ko eta Berlin-go burgesiak sortzen eta bultzatzen zuen.

Langileen bizimodua eraman-ezina izanik, industriako eskualdeetan nazio-arazoa bigarren maila batera pasa zan, eta aleman imigrazioa ugaria izan. Abertzaleen oinarria Txekoslovakia-ko nekazarien artera bildu zan. Abertzale intelektualik gehien gehienak XIX-garren mende osoan barrera, azkeneko urteetan izan ezik, baserriko seme izan ziran, eta gutxitan kaletar. Kaletarrak eta industria-langileak alemaneraz mintzo ziran, burgesak eta aiton-semeak bezelaxe; eta «unibertsalista» ziran. Fenomenu berbera Eslovakia-n: «antzinako eslovakiatar aiton-semeak guztiz magyar-tartuta zeuden» dio Prokes-ek.

1820 aldean, esate baterako, hau zan giroa Prokes berberak dienez: «Hirietan arlotekeri-sinaletzat hartua zan txekeraz egitea: gizar-tean txekeraz mintzatzea gaizki ikusia zan arrunt». Praga-n ez zegoen txekera entzuterik XIX-garren mendeko erdi-aldean, alemanera guztiz nagusitua baitzan. Kafka-k berak alemaneraz idatzi zuen dana askoz beranduago, XX-garren mendean!

XIX-gn. mendean Praga-ko Parlamentoa, eztabaidak eta izkribuak oro, alemaneraz egiten ziran. Tradizioari eutsi nahiz hasierako hitzaldi bakar bat txekeraz egiten zan sarriera gisa; baina deputaturik gehienek ez zuten deusik ulertzen, eta bigarren hitzalditik beretik azken-urteraino alemaneraz egiten zan dana. Bukatzerakoan, berriz ere, hitz batzuk esaten ziran txekeraz, eta kitto. Folklorean nagusi Praga-ko Parlamentoa bertan!

Abertzaleek bere hastapenetan, alemaneraz idazten zituzten bere liburuak (edo latinez!) eta eskoletan alemaneraz ikasiak baitziran, alemaneraz aixago mintzatu ohi ziran txekeraz baino, abertzaletasuna eta zapaltzailearen hizkuntza batera hedatuz. XIX-garren mendeko hasieran, Txekoslovakia-z kezkatzen ziran idazle guziak alemaneraz eta latinez egiten zuten txekeraren aldeko lana!

Palacky abertzaleak berak alemaneraz hasi zuen bere Kondaira nagusia... 1836-ean, lehenengo txekerazko Katadera Unibertsidadean sortuta 43 urtetara! Baina 1848-an, itxaropen apur bat izaten hasirik, txekeraz jarraitzea erabaki zuen; eta lehendabiziko alea txekeratu, eta urrengo guziak ere txekera hutsez argitara zituen. Palacky-ren inguruko abertzale-belaun berriak uste zuenez, «nazioaren ezagugarri nagusia txekera da; baina aiton-semeek, hain zuzen, arlotetzat eta gauditutzat ematen dute... Hortaz, txekotar pizkundera hizkuntzaren pizkundera da». (Histoire tchécoslovaque, Prokes, 277).

Giroaren neurri bat emateko, Safarik-en pasadizua azalduko dugu hitz gutxitan. «Eslabitar antzinaldia» liburua 1833-an bukatu zuelarik, argitaratzeko deliberoa hartu zuen. Bere buruz argitaratzerik ez zuen, Safarik bizi guzian sosik gabe ibili zan-eta. Argitaratzaile baten bila abiatu zan Praga-n, Brno-n, Bratislaba-n; eta ez zuen bat ere aurkitu.

Abonamenduz argitaratzea bururatu zitzaion orduan, eta txartel bat banatu zuen Otsailean abertzale edo erdi-abertzaleen artean. Maia-tzean, ordea, ez zuen oraindio erantzunik bat ere hartu; eta, etsita, asmoa uztea erabaki zuen, eta bere liburua, txekieraz idatzia, zoko batean ahaztutzea. Paneslabismoaren garaia zan ordukoa; eta errusitar Pogodine irakasleak Safarik laguntzea erabaki zuen. Errusiarara itzuli zuen liburua, eta Errusia-n argitaratu. Baina eslobakiatarren liburua-ren 50 ale baizik ez ziran saldu Errusi osoan... Ez zan hau guzia abertzaleentzako oso bihotz altxagarri! Safarik hau, halere, ez zan ames-lari bat. Entzun dezagun biltzar larri batean: «Joputasunetik askatasu-nera burrukaren bidez igaro diteke, eta ez bestela. Hortaz: izan gai-tezen garaitzaile, eta aberri libro batean biziko gerez; ala ohorez hil gaitezen, eta hilobitik at garraituko digu loriak».

1840-ean Palacky-k eta Havlicek-ek bultzatua abertzale politika bat sortu zan, kultura-lanen gehigarri eta osatzaile. Halaz ere, hogeai urtez, 1860 arte gutxi gora behera, intelektualen buruetan bor-bor irakiten ari zan ideia ez zan herrira zabaldu: «ero» batzuen kezka zirudien abertzaleetasunak desnaziotutako lurraldeetan eta giroetan, Praga-n oso beziki.

«Buditele» zeritzatenek («Esnatzaileak» euskeraz, abertzaletasuna-ren ereintza egin zutenek) gogoz egin zuten lana herrietan barrena. Bide guziak baliatu zituzten: txekerazko teatroa, atzerrian argitaratu-tako liburuxkak, folklorea («Sokols» erakundea batez ere, gero, hasie-ratik aberriaren ereile), kantuak: dana zitzairen on eta egoki. Palacky-k, Jungmann-ek eta Safarik-ek intelektualen mailan prestatu zuten nazi-oen zimentarrria: Jungmann-ek Naziotar Hiztegia osatu zuen, Sa-farik-ek eta Palacky-k Txekoslovakia-ko Naziotar Kondaira, lehenabi-ziko aldiz idatzia.

Hiru hauek, jakina, talde haundi baten aintzindari izan ziran. XIX-gn. mendeko erdi-aldean, Txekoslovakia-ko intelektual GUZIEK, denek ba-tera, beren ahalegin guziak abertzaletasun-lanetan erabili zituzten, egiaz-ko abertzale-belaun bat osatuz. Huntan danak dira ados: ez baita agian Europa guzian inoiz ikusi pizkunde indartsuagorik eta sakonagorik. «Nazioa antolatzeko eta eraikitzeko, eta bere kultura altxatzeko beha-rra, baita herri xeheak berak senditu zuen». Lehenengo lana hizkuntza eta kondaira zabaltzea izan zan, esan dugunez; urrengo urteetan hiz-kuntzaren eta kondairaren ezagueraren bidez abertzaletasuna politika-tzea eta azkartzea.

Egoki dator idatzitako hizkuntzari buruz gertatu zitzaiena aipatzea. Hizkera bakar bat finkatzea izan zan abertzaleen kezketako bat: hau gabe ezin ezertarako alkar har. 1840 aldean dialektuen arteko gorabe-herarik ba zegoen Txekoslovakia-n barrena. Eta, horrez gainera, abertzale-

letasuna baserritarren artean zabaltzeko (baserritar gehiago zegoen arabera orduko Txekoslovakia-n gaurko Euskal Herria-n baino), hobe omen zan bertako dialektuan jendea irakurtzen eta eskolatzen zaletzea. Hau dala-ta, nahiz Praga-ko abertzaleek ahalegin handiak egin, 1845-ean Stur, Hodza eta Hurban eslovakiarrek, «eslovakiera» osotuaren oinarriak jarri zituzten, Praga-tik urrunduz. Budapest-ek begi onez ikusi zuen Biena-ren indar-galtze hau (Praga Biena-ren menpean zegoen batez ere), eta «separatismoa» txalotu zuen. Geroztik «eslovakiera» eta «txekera» bi hizkuntza dira, beren arteko liferentziak oso apurrak izanagatik ere.

Irakaskintzan jokatu zan pizkundearen etorkizuna. Lehenengo mailako eskolak txekeratu ziran aurrenik. Segidan, hizkuntza gaitu ala, bigarren mailako txekeratu ziran, 1866-etik batez ere; eta 1882-an, hamasei urte beranduago, orain Brusela-n bezelaxe (flamenkerazkoa batetik eta frantsesezkoa bestetik), Praga-ko Unibertsidadea bitan zatitu zan, bata alemaneraz jarraituko zuen bere irakaskintza, 1733-etik egiten zuen bezela; besteak berriz, berriak, txekera irakatsiko zuen aurrerakoan. Lobaina-n bezela: latinetik alemanera (frantsesera Lobaina-n); eta alemaneratik bitasunera, azkenean bertako hizkuntza hutsez egin arte. Helsinki-n fenomenu berbera ikusi da; eta gaurte ari da gertatzen hau Manila-n (tagaleraz), eta Saigon-en (vietnameraz). Txekera-ko Unibertsidade huntan maisuetatik bat Thomas Masaryk, hain zuzen, 1918-an Txekoslovakia-ko erresumaren sortzaile eta lehen presidentea.

Gauza nola zegoen ez dugu ahaztu behar. 1780-ean Joseph II errege egin zanean, eskolak ugaltu egin ziran bere inperio guzian; baina, noski, alemaneraz. Ez inolaz ere txekera. Bost urtetan 130 eskolatan txekera utzi eta alemanera sartu zan mintzabide. Irakaskintzako aldaketa hauek, dio Krofta istorilariak «oharrez, jakinaren gainean, eta txit berriaz etorri ziran nazioa guztiz germanitartzeko gogo nabarmen batekin batera». Inperioan hizkuntza bakar bat: hau zan helburua Biena-n. Hau dala-ta, eskualde osoak «guztiz desnaziotartuak» izan ziran.

Era berean Eslovakia-n. 1780 arte latina izan zan erresuma-hizkuntza; 1780-etik alemanera jarri zuten; eta gero, 1843-etik aurrera, magyarra, areago 1867-tik (Austria eta Hungria parean jarri ziranean). 1849-an halere, bigarren mailako ikasgu guzietan alemaneraz irakasten zan Eslovakia-n... Latina, alemana, magyarra... Eslovakieraren arrastorik ez!

Administrazioen XIX-gn. mendeko azken urteetaraino ez zan paretasuna bera ere lortu! 1848-ekeroztik paretasun hau eskatzen zuten abertzaleek, baina kasorik ez. Paretasuna lortzean halere, partidaren parte bat irabazita zegoen: alemanek ez zuten denbora galdu nahi txekera ikasten; eta XX-gn. mendeko hasierarako posturik gehienak txe-

keraz mintzo ziranek hartuak zituzten. Gaur Brusela-ko administrazioan flamendarrak nagusitzen ari diran bezelake.

Herrixkarik txikienetan, abertzale liburutegiak antolatuta zituzten abertzaleek, gehienetan herriaren beraren laguntzaz osatuak. Inportantzia handia izan zuen ere pizkundean, esan dugunez, txekerazko teatroak: Kliopera eta Tyl-en antzerkiek aberriaren sua piztu zuten toki guzietan, Txekoslovakia-ko kondaira eta problemak azalduz eta ulertaraziz.

Beste puntu bat, euskaldunontzako kontuan hartzekoa. Abertzale-tasunaren pizkundera 1809-tik 1848-erako tartean azkartu zala diote istorilariak; hau da: Metternich-en diktadura elizkoi eta polizia-zalearen pean! 39 urte «paketsu» haietan sendotu eta sustraitu zan txekoslovakitarren nazio-bizi-nahia!

Biena-Budapest-eko gobernuek ez zuten ahalik gutxiena baizik laguntzen. Adibide batzuk emango ditugu. 1831-ean txekerazko liburuak argitaratzeko sortu zan «Matices česká» dalakoak, abertzaleen diruaz ornitua zan. Nazio-Antzokia, Praga-n, 1868-an eraikitzen hasia, herriak emandako diru soilaz eraiki zan (bi aldiz, erre baitzan!): diru-biltzaleak, herriz herri nekatu gabe ibiltari, txekotar kasle gazteak izan ziran. Askoz beranduago oraindik 1890-ean, Hlavka ijeneruak ordaindu eta eraiki zuen Zientzia-Akademia. Prokes-en hitzez esateko: «aleman-kultura sendoki lagundua baldin bazan ere, Austriako gobernu guzien aldetik, txekotar kultura berekixa moldatu beharra zan, eta aberkideen eskuzabaltasunetik bizi zan hutsik». Erakustegiak literatura-alkartasunak, txekerazko egunkaria eta asteariak, dana, abertzaleen poltsikueta-tik lortutako diruaz mantentzen zan.

Gogorra izan zan burruka askotan. Hiri gutxi dago Europa-n Setio-legea Praga-k baino maizago sofritu duenik. Gauza bere Eslovakia-n: 1874-ean, esate baterako, bigarren irakaskintzako ikasgu guziak hetsarazi zituen Budapest-eko gobernuak; eta 1875-ean, eslovakieraz liburuak argitaratzeko baimena zuen erakunde bakarra (1862-an sortua) debekatua izan zan.

Elizak bi aldeetatik jokatu zuen. Abertzaleen aldetik apaiz asko izan zan, lehenengo garaiean batez ere. Apezpikuen aldetik, berriz, gobernuaren aginduak betearazteko gogoia agertu zan behin eta berriz: apezpikuak ez ziran lotsatu «jainkogabekeria eta naziokeria», biak batera, behin eta berriz kondenatzeko. Eslovakia-n, eta hau azken urteak arte, magyartartzearen predikari suharrak izan dira Budapest-etik bidalitako apezpikuak.

Austria-k ez zuen beti aurrez aurre eta gogorki burrukatu. Askotan, batez ere abertzaletasuna herriaz nagusitu ala, maltzurkeriaz eta azpi-keriaz jokatu zuen, egiazko helburua (txekotar abertzaletasuna zanpa-

tea) ideia zabalez eta «unibertsalez» estaliaz 1891-an, esate baterako, «Txekotar Gazte»en alderdi berria «Txekotar Zahar»en alderdiari arras nagusitu zitzaiolarik, abertzaletasuna ezkertarren eskuetara pasa zan; eta, hau gertatzean, herri osoa, langileria lehenengo aldiz, aberriaren eginkizunean sartu zan. Txekoslovakia-ko arazoa, ethnia arazo bihurtu zan, eta klase guzieren eginkizun: aleman inperialismoaren aztarnak ezabatzeke danak bat. Gobernua asaldatu egin zan, eta taktika aldatu zuen: «Zenbait aldiz txeko-aleman arazoa bigarren maila batera uztarazten saiatu zan Biena-ko gobernua; eta, huntarako, Parlamentoa ekonomie-eginkizunetara lerra zedin saiatu zan, problema-mota horiek nabarmeneraziz... eta, garai batez, **klase-interesak nazio-arazoei nagusituko zitzaizkiela sinistu zuen**», dio Prokes-ek (Hist. Tchéc., 313). Aleman zapaketa, ordea, aberkide guzietan senditzen zuten ordurako; eta ez zuten amua irentsi.

Ez dugu artikulua huntan politika-arazoez hitzegiteko asmorik. Baina Sudeteen problemaz zerbait esan beharra dago.

1914-1918-ko gerla bukatzean, eta Austria-Hungria-ko «inperio saindu eta hilezkorra» desegin eta pikutara joan zanean, Txekoslovakia-ko Errepublikak sortu zan Masaryk eta Benes-en agindupean. «Sudete»etako korapiloa gelditua zan askatu gabe: hiru bat miloi lagunek alemaneraz hitzegiten zuten oraindik Bohemia-ko ipar aldean. Praga-ko gobernua erraztasunak eman zizkien halere, eta aberkidetzat hartu .

Baina handik 15 urtetara Hitler agintera irixtean, Sudeteetako alemandarrek antzinako «gaintasuna» berriz lortzeko aukera bat somatu zuten; eta 1938-1939-tik Hitler-en jokia egin zuten errotik. Bohemia-Morabia, hortara, Eslovakia-tik bereizia izan zan. 140.000 txekotarrek atzerirako bidea hartu zuten.

Gerla bukatzean Praga-ko gobernua, Benes berriz buru, ez zan txikikeritan ibili; eta hamar bat hilabetetan, ekonomiako eragozpenen gaitetik (eta troskazko industriari nabarmenak ziran), Alemani-ara erbesterratu zituen Sudeteetako **hiru miloi** sudetetar. Geroztik ez da aipatu ere egiten problema, eta ethniazko batasuna lortuta dago.

Xuxenki esan zuen igaz Kundera komunistak: «Kultura-balorerik gabe, nazioaren izatea bera segurtatzerik ez dago».

Hau betidanik ulertu dute txekotarrek.

IGARA